

ЖУРНАЛІСТИКА У ФІЛОСОФСЬКОМУ ПРОСТОРИ

АНОТАЦІЯ

У статті подано аналіз появи та розвитку журналістики у філософському просторі. Журналістика у філософському просторі історично виявляла себе в різноманітних модифікаціях, таких як філософська журналістика, філософська публіцистика, філософський журнал, медіафілософія, візуальна філософія. Зазначена тема поки ще не знайшла досить всебічного дослідження як у філософії, так і в працях аналітиків масмедіа, хоча актуальність такого дослідження не викликає сумніву, оскільки виявились нові реалії: як то інформаційне суспільство, медіареальність, медіафілософія.

Ключові слова: філософія, журналістика, масмедіа, філософська журналістика.

АННОТАЦИЯ

В статье предпринят анализ появления и развития журналистики в философском пространстве. Журналистика в философском пространстве исторически проявила себя в разнообразных модификациях, таких как философская журналистика, философская публицистика, философский журнал, медиафилософия, визуальная философия. Обозначенная тема не нашла еще достаточно всестороннего исследования как в философии, так и в работах аналитиков массмедиа, хотя актуальность исследования не вызывает сомнений, поскольку появились новые реальности, такие как информационное общество, медиареальность, медиафилософия.

Ключевые слова: философия, журналистика, массмедиа, философская журналистика.

SUMMARY

The paper discusses the emergence and development of journalism within the field of philosophy. Historically, within the abovementioned field, journalism manifested itself through numerous modifications, such as philosophical journalism, philosophical social and political journalism, philosophical journal, media philosophy, visual philosophy. The theme has not yet been properly studied within the philosophical field as well as in the mass media analysts' works. At the same time, the relevance of the research is beyond any doubts due to the emergence of new realities, such as information society, media reality, media philosophy.

Keywords: philosophy, journalism, massmedia, philosophical journalism.

Філософський аналіз журналістики актуалізувався наприкінці ХХ початку ХХІ ст. Ця обставина обумовлена тим, перш за все, що журналістика стала торкатися майже усіх сфер як життєдіяльності людини, так і суспільства. Немає такої сфери соціуму, куди б не втручалась журналістика. Завдяки цьому вона радикально впливає на соціальну, професійну, освітню, політичну, духовну сфери життя. Журналістика торкнулась і такої сфери духовного виробництва як філософія. Філософія і журналістика – соціокультурні феномени, але їх зв'язок почався лише наприкінці ХVІІІ ст. Витоки цього зв'язку народжуються з появою в житті Європи перших друкованих видань – газет та журналів. Взаємозв'язок філософії та журналістики стає складовою дискурсу щодо його філософського розуміння. Він, дискурс, носить історичний та динамічний характер. Журналістика в наш час є складовою полісистеми масмедіа, багатофункціональних інститутів суспільства, таких як преса, телебачення, радіо, Інтернет, тобто існують різноманітні види журналістики. І звідси слід визначити їх співвідношення, зв'язок з філософією, визначити роль журналістики в філософському просторі. Цей аспект становить мету статті. Поки ще немає спеціальних обґрунтованих досліджень з цього приводу, хоча вже і відбулися дві Міжнародні конференції у Санкт-Петербурзькому університеті з питань медіафілософії (2007 р.) та історичного розвитку філософської журналістики (2010 р.) Теоретичні підвалини аналізу

журналістики в філософському просторі в різних аспектах подані в працях таких відомих філософів та аналітиків медіа як М. Маклюєна, Ж. Бродрійєра, Д. Рашкоффа, Ф. Фукуями, Л. Леша, Л. Пенто, Г. Почепцова, І. Михайлина, В. Міронова, А. Карміна, В. Федотової, В. Подороги, В. Дубровського, В. Савчука, М. Шлемкевича, О. Соболь, М. Лумана, І. Павлика, М. Емері, Л. Замалєєва, А. Іваненко, В. Пролєєва, І. Смирнова, М. Степанова та ін.

Слід зазначити, що в працях аналітиків медіа, і перш за все на сторінках Міжнародного журналу «Газет», йдеться про те, що теорія журналістики, розуміння журналістики, запропоноване на початку ХХ ст. Ф. Сібертом, Т. Пітерсоном та У. Шраммом в їх праці «Чотири теорії преси» не може задовольнити сучасних дослідників і бути актуальним для сучасної дійсності. В останніх наукових працях як закордонних, так і вітчизняних наголошується на розумінні журналістики як складової комунікативістики, та засоба комунікації, так і спілкування. Саме на цей момент в аналізі філософської журналістики було зроблено акцент на конференції в Санкт-Петербурзькому університеті в листопаді 2010 року.

Журналістика в філософському просторі маніфестує себе як філософський журнал, як засіб професійної комунікації. Не можна не погодитися з точкою зору російських дослідників, що філософський журнал стає однією з вагомих інституцій, здатних забезпечити як комунікацію філософського товариства, так і взаємодію філософії з іншими напрямками соціального та гуманітарного знання [11, с. 227].

Філософська журналістика, філософський журнал з часу виникнення стають своєрідним буттям філософії, подібно до того як у другій половині ХІХ ст. Таким буттям стає роман.

Французький філософ Л. Пенто у статті «Філософська журналістика» на сторінках журналу «Соціо Логос» у 1997 р. зазначив, що журналістика як складова медіа, втручається в таку езотеричну сферу як філософське виробництво, привласнює собі особливу форму компетентності, хоча начебто претендує на другорядні ролі, здійснює вибір зірок, тем, назв. Журналісти немов би лише описують те, що відбувається на їхніх очах і без їхньої участі. Це вторгнення не обмежується порубіжжям, воно стосується впливу на усю сукупність поля духовного виробництва [3]. Автор ставить дуже важливу проблему: нібито не явне втручання в філософії реально призводить до послаблення внутрішнього контролю. Філософія трактується такими категоріям як гібридність, паразитування, мішанина, відбувається втрата філософією своєї ідентичності. Особливо слід підкреслити думку Л. Пенто, що в наш час склалась ситуація, коли філософська журналістика вже не сприймається як маргінальна, вона призначена стати часткою звичайних атрибутів кар'єри нового «мандарина», намагається поставити філософію під контроль, фальсифікувати образ філософії та філософа [3]. Відбувається депрофесіоналізація філософії, на чому наголошують постмодерністи. Так Р. Рорті заявив у праці «Філософія і майбутнє», що немає необхідності піклуватися про чистоту філософії [5]. На депрофесіоналізацію філософії звернув увагу ще раніше Ортега-і-Гасет, зазначивши, що філософи стають усім: політиками, педагогами, літераторами, науковими працівниками, але лише не філософами [9]. Філософське виробництво, на думку М. Лумана, Р. Рорті, У. Бека, Л. Пенто, в сучасному світі стає товаром, складовою єдиного світу – товарного світу. Стає в такому розумінні своєрідним товаром і філософська журналістика. Ця обставина змінює функції як журналістики, так і філософії, чому сприяє інформаційне суспільство.

Журналістика в сучасному суспільстві ладна рекламувати все, що завгодно: машини, пральні порошки і одяг, засоби гігієни, людське тіло і навіть концепції. Філософія «розкриття простих істин», що зараз популяризується у численних біленьких книжечках Пауло Коельо, Антуана де Куатьє та багатьох інших «тлумачників життя», наштовхує на думку, що все можна продати чи купити. І навіть отримати за це великі гроші. Не останню роль грає у цьому масмедіа, що великим павутинням розповсюджує, інформує та забезпечує звичайного користувача новим відкриттям сьогодні. Як гороскоп, що радить сьогодні утримуватися від

конфліктів, створює для себе повсякденну філософію. Майже кожен повинен для себе зрозуміти, що філософія – це добре і це ознака освіченості. Філософія для мас. Філософія – кожному в дім. Загалом, те знання, що створюється і накопичується одиницями, розчиняється серед мільйонів. Це як страва, над творенням якої працював професійний шеф-кухар, і котру потім, засунувши у мікрохвильову піч, смакує вся родина.

Такий вплив журналістики на філософію. Це те, що Ясперс називав «здатністю до комунікації». Це може вважатися позитивним або негативним, осуджуватися вузькоспеціалізованими філософами-консерваторами чи, навпаки, проголошуватися геометричною прогресією у розвитку філософії тими, хто прагне поширювати її якомога більшими територіями. Та незважаючи на міцні оборони журналістики, вірніше, її відкриття кордонів для усього інноваційного, що наче снігова куля, зліплюється у щось велике та впливове, філософія теж має, що привнести до постулатів. Наразі можна говорити про створення так званої інтелектуальної журналістики – філософської. Ті знавці слова та своєї справи, що вийшли поза сухість інформаційних новин та об'єктивність аналітичних статей, можуть сміливо відносити свої публікації до саме цього різновиду журналістики. На відміну від філософів, що поступаються простим на користь складному і більш глибокому осягненню речей, вони штурмують проблеми повсякденного життя, що потребують суб'єктивної думки.

Багато випускників філософських факультетів вузів мають здатності та прагнення спробувати себе у галузі преси, та не менша кількість журналістів віддає перевагу на користь філософських есе. Звільнені від обмежень і вимог журналістського жанру, вони створюють свої концепції бачення світу разом з професійним досвідом та знанням життя. Можливо, вони навіть продуктивніші за самих філософів, користуючись численними масками, що їх вимушений одягти журналіст у своїй щоденній праці. Але, з іншого боку, це може спричиняти неоднозначність їхніх поглядів, варіативність думки і нестабільність позиції.

Новий поворот у філософській журналістиці був майже «на ура» сприйнятий молодими фахівцями. Так, у всесвітній мережі Інтернет присутній електронний літературно-філософський альманах студентів факультету журналістики МДУ, які охарактеризували це таким влучним висловом: «Журналістика – крива лінія, у той час як філософія – множина відрізків, кожний з яких закінчується численною кількістю вихідних відрізків». Розшифрувати їхню думку можна таким чином: журналістика – це намічений шлях, котрий характеризується типовими для усіх жанрів ознаками: актуальністю, інформативністю та оперативністю. Вона ніколи не поступається цими постулатами, лише іноді змінюючи вектор свого напрямку в залежності від навколишніх обставин. Філософія створює багато думок, багато концепцій, що можуть як знаходитися у пересічній площині, так і ніколи не зустрічатися. І кожна нова думка водночас є площею для розгортання нових суперечок, нових поглядів, та, як висновок, нових гілок (відрізків) філософська течії.

Філософія наразі опиняється у неоднозначному становищі. Світська література? Інтелектуальне письменництво, що розподіляє людей на «тих, хто в курсі справи» і «тих, хто ні»? Чи можливо, що популяризація журналістикою лише стимулює її розвиток? Вплив філософії на четверту владу можна оцінювати позитивно – коментатори навчилися мислити, чіпляючи на хвіст своє власне світосприйняття. Філософська журналістика = літературна культура? Багато запитань, і не лише цих, постане перед тими, хто відкриє у собі здатність філософствувати у житті. Як їх вирішувати – справа самого як журналіста, так і філософа, бо кожен із них вже має право мислити суб'єктивно.

Поява медіареальності презентує множинні образи, нову конфігурацію філософської журналістики. Суб'єктами філософської журналістики стають не лише професіонали, вона відкрита для спеціалістів різних напрямків, набуває виразу своєрідної інтелектуальної гри. На думку Л. Пенто, філософська журналістика стає *par excellence* культурної формою, завдяки якій посередники, люди, що перетинають границі і здійснюють переходи, будь-то журналісти, літератори чи університетські викладачі, здійснюють вклад до того, щоб зробити колективно прийнятним вільне циркулювання в інтелектуальному полі [3, с. 30–35]. Саме в

цьому і є сенс філософської журналістики як вільного засобу спілкування, як професійного і культурного, так і публічного в цілому. В сучасній філософській ситуації філософський журнал набуває характеру міжкультурного спілкування.

Філософію завжди цікавлять взаємовідносини між людьми їх взаємодії і взаємовплив, не просто спілкування само по собі, а його роль в освіті, науці, культурі. Філософська журналістика в цьому процесі є досить важливим інструментом. Про це свідчить динаміка видавництва філософських журналів у світі в ХХ ст.

На початку Першої світової війни 1914–1918 рр. у світі виходило більше 40 філософських журналів, у період війни видання багатьох філософських журналів урвалося, деякі припинили видаватися. У 1919–1939 рр. виникло 57 нових філософських журналів у Німеччині, Італії, Франції, США, вони почали видаватися в Китаї, Австралії, Індії; з'явилися спеціалізовані філософські журнали по логіці і методології науки «Erkenntnis» (Lpz., 1930–1940 pp); «Philosophy of Science» (Bat., з 1934 p.); «Theoria» (Goteborg, з 1935 p.) .

Під час Другої світової війни (1939–1945 рр.) 21 філософський журнал перестав видаватися. Нові філософські журнали створювалися переважно в США. У післявоєнні роки число журналів зростає: у 1945–1950 рр. було створено 37 нових філософських журналів, у 1950 р. – близько 50, в 1951–1960 рр. також близько 50, в 1960–1966 рр. стало виходити приблизно 40 нових журналів. У цей період з'явилися філософські журнали у ряді країн Латинської Америки (Аргентині, Чилі, Бразилії, Мексиці, Еквадорі), Пакистані, Індії; сталася подальша спеціалізація філософських журналів по історії філософії, естетиці, методологічним проблемам соціальних наук, етиці, логіці, були створені реферативні філософські журнали, нові міжнародні філософські журнали. Основна тенденція в розвитку філософської журналістики – подвоєння загального їх числа за 15–20 років (у 1850 р. – 4, 1870 р. – 9, 1890 р. – 19, 1910 р. – 38, 1930 р. – 58, 1950 р. – 97, 1970 р. – близько 200).

На початку ХХІ ст. видаються філософські журнали *російською мовою* – 15, *англійською мовою* в Австралії – 1, Англії – 8, Нідерландах – 2, Норвегії – 1, США – 22, міжнародні філософські журнали – 7, *німецькою мовою* видаються в Австрії – 1, Німеччині – 19, *французькою* в Бельгії, Франції, Канаді – 15, а також 7 міжнародних, *іспанською мовою* – 1, *італійською* – 28, видаються філософські журнали в Болгарії – 2, Бразилії – 2, Польщі – 4, Румунії – 1, Фінляндії – 1, Естонії – 1. Щодо України, то *Ukr'isi nternacional* зазначено в 1970 році лише один філософський журнал [8]. Але ситуація з філософською журналістикою змінилася. Філософські журнали видаються майже у всіх університетах країни, хоча, на жаль, перелік їх відсутній, оскільки більшість із них видаються за кошти викладачів та аспірантів. Чому маємо таку ситуацію? На думку С. Пролеєва, яку він виклав у статті «Призначення філософського журналу у дзеркалі статистики», вияв такого стану філософської журналістики на Україні є стрімким зменшенням філософії та суміжних із нею дисциплін у структурі університетської освіти. Маємо ситуацію своєрідної «шагреневої шкіри», яка перебігом вітчизняної університетської ситуації зменшується у розмірах так швидко, що від усієї понад двадцятип'ятистолітньої поважної філософської традиції – цього інтелектуального стрижня європейської історії – в українських університетах невдовзі залишиться щонайбільше маленький клаптик, придатний хіба що – пардон! – прикривати причинне місце, як це вчиняють навіть дикуни. Складається враження, що вже сьогодні українські освітяни та керівництво університетів не позбавляються цієї речі лишень із сором'язливості, не вбачаючи для філософії жодної іншої корисної, власне освітянської, ролі [4, с. 138]. Зазначимо, що це майже єдина за останні, як наприкінці ХХ ст., так і на початку ХХІ ст., роки всебічна стаття не тільки про долю українського філософського академічного журналу «Філософська думка», але й про долю філософії.

Ця думка присутня і в інтерв'ю В. Анашвілі «Російському журналу». Він підкреслює, що без кількості кваліфікованих журналів множинної «направленості» та кількох «загальнонаціональних» гуманітарних журналів нас чекає науковий перелом [1, с.7]. Аналізуючи стан філософської журналістики в Росії, він робить дуже песимістичний висновок: на філософському факультеті МДУ тиражем 6300 екземплярів виходить «Вісник

філософського факультету», а це ж МДУ – це світове ім'я. І журнал у нього повинен бути відповідним, масштабний, якщо не міжнародний. «Вопросы философии», так як і «Философские науки» давно втратили нерв сучасної гуманітарної журналістики, похмуро повертаючись до стилістики та тематики давно минулих часів [1, с. 10].

В авторитетному філософському індексі «Philosopher's Index», що існує з 1967 року і який поновлюється кожні три місяці, не присутні до цього часу російські журнали та щорічники. На думку Ю.В. Синеокої, це можна пояснити незацікавленістю видавців, не завжди відрефлексованим посиленням на самодостатність, герметичність, відсутність у глобальному професіональному діалозі на рівних правах [7, с. 115]. Відсутня у поданому індексі і українська філософська періодика. Причини відсутності подібні до російських.

Прозицію С. Пролєєва, В. Анашвілі, Ю. Синеокої поділяє В. Порус, який вважає, що склалося протиріччя між багатотисячним загоном професійних філософів і незначною кількістю філософських журналів, їх кількість жалюгідна, і не може бути порівняна зі станом у деяких європейських країнах. Він робить досить різку заяву, що навіть це «нікчемне» по сучасним міркам журнальне виробництво наповнюється компілятивно-реферативними описами, на фоні яких висококласні роботи стають винятком. Філософський журнал стає засобом виробництва «ускладнених» кадрів, що втрачають своє призначення. Ось тому, як вважає В. Порус, наші журнали не можна називати авангардними.

Аналізуючи філософську журналістику слід підкреслити, що вона в інформаційному суспільстві є складовою масмедіа. На цю обставину звернув увагу Н. Луман, підкреслюючи наступне: поняттям масмедіа повинні бути охоплені всі суспільні заклади, що використовують для розповсюдження повідомлень технічні розмножувальні засоби, що продукцією яких є газети, журнали, фотокопії тощо, але не рукописи, що були написані мовою під диктування в Середні віки, і не публічні виступи та оповіді в наш час. Техніка розповсюдження відіграла важливу роль у процесі відокремлення системи масмедіа, таку ж, якою була роль грошей по відношенню до економіки [2, с.15].

Сучасна інформаційна реальність внесла значні зміни щодо теорії в практики журналістики і філософського розуміння спілкування. Філософська журналістика стає все більш предметом наукового аналізу у зв'язку з низкою соціокультурних обставин. Змінилося розуміння самого феномена «журналістика». Вона стає структурним елементом масмедіа.

Філософська журналістика є одним із професійних засобів спілкування, її слід віднести до наукового типу, оскільки філософія має статус науки. У той же час філософську журналістику можна інтерпретувати як різновид корпоративної культури. У такому ракурсі аналіз філософської журналістики відсутній, хоча є досить актуальним. Актуальним, бо ставить питання: філософська журналістика – лише і тільки для фахівців, чи вона змінює свій статус – стає публічною? Аналіз наукових публікацій (досить незначної кількості) свідчить про те, що в інтерпретації філософської журналістики окреслились два напрямки: класичний і посткласичний, традиція/новація. Якщо класичний напрямок у філософській журналістиці пов'язаний з її виникненням у лоні німецької філософії, то посткласичний – з появою посткласичної філософської думки, і перш за все – постмодернізму.

Сучасні технології масмедіа змінюють конфігурацію філософської журналістики. На початку свого виникнення в європейській культурі наприкінці XVIII ст. – на початку XIX ст. філософська журналістика існувала як моножурналістика, тільки як журнал, як книга. Ця модель філософського журналу була втілена наприкінці XIX ст. у «Философском трехмесячнике», що видавався в київському університеті проф. В. Козловим. Це перший філософський журнал, що з'явився в ті часи як на теренах України, так і Росії. Журнал В. Козлова – аналог філософських журналів, що видавав Ф. Шеллінг в Німеччині, яка стала Батьківщиною філософської журналістики. Саме вона започаткувала журналістику як буття філософії. Ф. Шеллінг здійснив синтез філософії та журналістики, його без сумніву можна визначити першим філософом-журналістом.

Початок журналістики на Україні пов'язаний з Харківським імператорським університетом в першій чверті XIX ст. І. Михайлин, подаючи аналіз перших журналів на

Слобожанщині і Україні, доводить їх важливу особливість: присутність філософської тематики. Це стосується таких перших журналів як «Демокріт», «Український журнал». Значний внесок в філософський простір зробив журнал «Въра и Разумъ». Це перший філософський часопис у Російській імперії. Цікавою і досить плідною з цього приводу є думка російського дослідника Л.Ф. Замалеєва, який зазначив, що без підтримки журналістики в першій половині XIX ст. в російській імперії не відбулося би становлення філософії, не відбувся би, за висловом Г. Флоровського, філософський «льодохід». У періодичних виданнях XIX ст. обговорюються питання сенсу філософії як любомудрості, створюються філософські течії і напрямки. Увесь цвіт університетської професури налаштовується в газети та журнали [12].

У цьому контексті заслуговує на увагу думка відомого українського філософа і журналіста М. Шлемкевича. Він на сторінках зарубіжного часопису «Проблемы» у 1948 р. надрукував статтю «Орган громадської думки (Ідеї до філософської публіцистики)», в якій доводить, що світогляд української нації будували і створювали публіцисти та журналісти, а не вчені-філософи, що притаманне Німеччині та Франції, де починаючи з XVIII ст. воно формувалось в академіях та університетах [10].

Медіареальність презентує множинні образи, нову конфігурацію філософської журналістики. Вона стає різновидом медіафілософії, презентує себе як Інтернет-журнал, як блог, як візуальний образ тощо. Технологія стає головним чинником, що не тільки зумовлює розвиток нових конфігурацій філософської журналістики, але й засоби її маніфестації. Внаслідок такої ситуації наукові контакти, наукове співробітництво долає національні, регіональні кордони, вони стають спілкуванням без меж. Відбувається міжкультурний науковий зв'язок, міжкультурна наукова взаємодія. Як вважає Ю.В. Синеока, філософська періодика, починаючи з 1980 року, все більше відіграє роль модератора філософського дискурсу. Це стосується як експериментування з ідентифікацією філософії шляхом звернення до мови політики, мистецтва, психотерапії тощо, так і поширення простору самої філософії, конструювання нових дисциплін [7, с. 135].

Отже, в сучасних умовах філософська журналістика є важливим елементом масмедіа. Це один із засобів наукового спілкування, який в умовах інформаційного суспільства презентує нову конфігурацію. Філософська журналістика презентує себе як книга, як Інтернет-журнал змінюючи засоби медійного спілкування, перетворює у глобальному комунікативному просторі будь-яку проблему, що хвилює людей, в товар і розвагу, задає нову конфігурацію філософії, виступає як альтернатива її класичному академічному образу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Интерв'ю В. Анашвілі, редактора журналу «Логос», кореспонденту «Російського журналу». 19.05.06: [електронний ресурс]. – Режим доступу:
2. <http://www.russ.ru/publish>.
3. Луман Н. Реальность масс-медиа / Н. Луман; [пер. с нем. А.Ю. Антоновского]. – М.: Праксин, 2005. – 256 с.
4. Пэнто Л. Философская журналистика / Л. Пэнто; [пер. с фр. Е.Д. Вознесенской] // Социологос. – М.: Институт экспериментальной социологии, 1997. – С. 30-56.
5. Пролеев С. Призначення філософського журналу у дзеркалі статистики / С. Пролеев // Філософська думка. – 2010 – № 6. – С. 137–142.
6. Рорти Р. Философия и будущее / Р. Рорти; [пер. с англ. Т.Н. Благовой] // Вопросы философии. – 1994. – № 6. – С. 29–34.
7. Ulrich's international: periodicals directory. – 1971. – P. 1278–1289.
8. Синеокая Ю.В. Опыт сравнения отечественных и западной философии (по страницам философских журналов) / Ю.В. Синеокая // Философские науки. – 2007. - № 12. – М. 114–135.
9. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.philifo.org.him>.

10. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. (Ортега-и-Гассет, Хосе) // Эссе о литературе и искусстве. Сборник. – М., 1991. – 112 с.
11. Шлемкевич М. Орган громадської думки. (Ідеї до філософської публіцистики). (Шлемкевич Микола) // Проблеми. – Берлін, 1949. – ч. II.
12. Демин М.Р., Мочалова И.Н. Философский журнал как пространство профессиональной коммуникации / М.Р. Демин, И.Н. Мочалова // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Т. 2. Философия. – 2010. – № 4 – с. 226–258.
13. Замалеев Л.Ф. Философия и русская журналистика / Замалеев Л.Ф. // Вестник МГУ, серия журналистика. – 2004. – № 4. – 48–54.